

Molnár Attila Károly
Idealisták és realisták
Eszmetörténeti tanulmányok

Századvég Kiadó
Budapest, 2023

Molnár Attila Károly

Idealisták és realisták
Eszmetörténeti tanulmányok

Századvég Kiadó
Budapest, 2023

Molnár Attila Károly
Idealisták és realisták
Eszmetörténeti tanulmányok

© Molnár Attila Károly

© Századvég Kiadó, 2023

Felelős kiadó: Molnár Attila Károly
Olvasószerkesztő: Bobály Ilona
Borítóterv: Járkó Nagy Mihály
Tipográfia és tördelés: BánTóthKata
Nyomdai munkálatok: Prime Rate Kft.

ISBN 978-615-6436-24-5

ISSN 2732-0553

Bandinak

Tartalom

Morus és az Utópia	9
Szent Ágoston: az idealista realista	35
Hobbes: a győzelem akarása	59
Maistre: kapaszkodjunk bele a deszkába, ha már nincs hajónk	85
Hang a forgószelelből	123
A reakció törekvés: a pokolból a purgatóriumba	165
Sir Roger, pietas és oikophilia	205
Tocqueville esete a demokráciával	235
A vallás jelentésváltozása Mannheimnél	265
John Stuart Mill és a kánon	291

Morus és az Utópia

„Ha az úr nem építi a házat, hiába dolgoznak azon annak építői.”

Zsolt 127.1

1935. május 19-én a római katolikus egyház szentté avatta Morus Tamást, a lelkiismeretes politikust. Morus azóta a politikusok, államférfiak védőszentje. Szentté avatása a kor politikájának kritikája volt, állásfoglalás az amorális politikával szemben. Egészen addig Morus személye vesztes volt, elmerült a feledés homályában, csak az *Utópia* élt önálló életet, lett egy gondolkodásmód és műfaj névadója. Bár Luther lelkiismeretére alapozott magabiztosságát és bátorságát a worms birodalmi gyűlésen gyakrabban idézik, mégis Morus Tamás áldozta fel az életét a lelkiismeretéért a fejedelme politikai igényével dacolva.

* * *

Amikor Erasmus angliai útja során Morusnál lakott és *A balgaság dicséretét* megírta, Morus már túl volt az első fontos döntésén: elhagyta a rendházat és eldöntötte, nem lesz szerzetes. 1505 a spirituális válsága vége, lefordította Lukianosz *Künikoszt*, amelynek a dilemmája az övé is volt: inkább bölcs legyen, vagy szent?¹ Az *Utópia* részben *Künikosz* fő témájára épít:

¹ Vö. Greenblatt 1980; Baker-Smith 1991; Fox 1993.

jobb-e önmegtagadó életet élni, kivonulni a világból, elvetni annak hívságait, vagy jobb élni a természet adományával. Sem a kolostori élet, sem a bölcsek élete sem vonzotta eléggé. „Mert fölismerték az Istent, mégsem dicsőítették Istenként, s nem adtak neki hálát, hanem belevesztek okoskodásaikba és érteni nem akaró szívük elhomályosult. Kérkedtek bölcsességükkel és oktalanná váltak.” (Róm 1.21–2)

Lukianosz *Menipposz*ában a cinikus Menipposz azt mondja, hogy először az istenek vonzották, majd a költők, azután a filozófusok, de mindenütt csak ellentmondásokat talált:

„Egyikük például azt tanácsolta, hogy éljek mindig az élvezetnek és mindenben egyedül azt keressem, mert ez a boldogság. A másik az ellenkezőjét: tűrjek és fáradozzam szüntelenül, sanyargassam a testemet, legyek pizkos és elhanyagolt, sértegessek és csepüljek mindenkit – s közben folyton Hésziodosznak az erényről szóló elcsépeelt szavait, verejtéket meg a csúcsra való felhágást idézte. A harmadik arra buzdított, vessem meg a pénzt, és tekintsem birtoklását közömbösnek, egy következő viszont ellenkezőleg, azt bizonygatta, hogy a gazdagság kellemes dolog... És az egészben az volt a legkülönösebb, hogy előadásaikon homlokegyenest ellenkező tételeket is igen meggyőző és hihető érvekkel bizonyítottak valamennyien.”²

Lukianosz *Menipposza* alapján azt kell hinnünk, hogy a perplexusok nem megoldhatóak, legkevésbé a filozófusok által. Az emberi élet megoldhatatlanul problematikus, még a legbölcsebb is összezavarodik, nincs egyetlen egyszerű megoldás. Az emberi állapot tele van megtévesztő, zavarba ejtő csapdákcal. Lukianosz szerint ezért az élet játék, és a legjobb, ha elfogadja az ember, ahogy jön, felesleges aggodalmak nélkül.

² Lukianosz 1974, I. 292.

„Legjobb és legkiegyensúlyozottabb az átlagemberek élete. Térj észre, hagyd az égi jelenségeket, ne kutass ősök és végcélok után, füttyülj azokra az okos szillogizmusokra is, hidd el, üres szócséplés az egész. Te csak arra ügyelj mindig, hogy rendben legyen a szénád, járj a magad útján, neved sokat és semmit se végy nagyon a szívedre.”³

A *Menipposz* gyakorlatiassága előkerül az *Utópiában*, de itt a politikai cselekvés és a politikai valóság Morus problémája. Meg lehet-e a politikától és a vele járó preplexusoktól, lelki terhektől szabadulni? A politika erkölcsi kompromisszumot kíván-e, vagy megmenekülhet-e a politikus a lelkiismeret perplexusaitól? Utopia szigete a politika, s ezzel általában a közéleti cselekvő és szűkebben a hivatalba készülő Morus erkölcsi gondjait, dilemmáit szüntetné meg, akit azonban a filozófusok, költők és más bölcsek világa sem vonzott jobban.

„S ha megragadni vágnám a kormányrudat a városban, majd a tenni nem tudók meg is gyűlölnék: mert gyűlölt, ki felkerül: s a jók, akik bölcsen vezetni képesek, de csöndben élnek, szólni nem törekszenek, nevetségesnek és bolondnak tartanak, hogy ily veszélyes városban nem nyughatom. S ha tán a fentiek sorába feljutok, kiknek szavuk van, akkor folyton félhetek a szavazatoktól. Ez a szokás ott, hidd, apám. Kiknek hatalmuk s tisztjük is van, gyűlölik a versenytársat, ellenségesek nagyon.”⁴

Morust 1515-ben küldte VIII. Henrik Németalföldre diplomáciai útra Cuthbert Tunstall-lal, hogy V. Károly követivel tárgyaljanak. Az út hat hónapig tartott, ekkor barátkozott

³ Lukianosz 1974, 302.

⁴ Euripidész 1984, *Ión*, 462.

össze Peter Gilesszel (Aegidius). 1516-ban Morust ismét vizszaküldték Tunstall-lal Brüsszelbe, ahol Erasmussal töltötte az időt. 1516 végén írta az *Utópia* II. könyvét Antwerpenben, ahol Peter Giles vendégeként élt, és visszatérve Angliába 1517 elején írhatta meg az elsőt. Ebben az évben jelent meg az V. lateráni zsinat befejezése és Luther téziseinek közzététele előtt Louvainben Erasmus és Peter Giles kiadásában. Morus életében nem adták ki Angliában, és angolra is csak 1551-ben fordították le.

Morus antwerpeni útja volt az első politikai lépése az uralkodó, VIII. Henrik szolgálatában, akinek nevelésében Erasmus is részt vett, és akiben sokan az eszményi filozófus királyt látták Angliában, ahogyan azt Platón leírta a *Hetedik levél*-ben és Morus Utoposz király alakjában: „Az emberi nem tehát [...] mindaddig nem fog kikerülni nyomorúságából, amíg a helyesen és igazán filozófálók nemzetsége nem kerül uralomra, vagy amíg az államok vezetői valaminő isteni rendelés kegyelmében rá nem szánják magukat az igazi filozófiával való foglalkozásra.”⁵ Utoposz alakja ellentétes a Hythlodaeus által képviselt állásponttal, és ennek a VIII. Henrikbe vetett remény a megfogalmazása. Az *Állam* filozófus királyra vonatkozó elképzelése ellentétes mind a filozófia és a politika alapvető, a barlanghasonlattal leírt konfliktusával, mind a hythlodaeusi kivonulással.

Az *Utópia* Morus személyes dilemmája – belépjen-e a király szolgálatába – mellett a platóni filozófus királytól vagy Xenophón felvilágosult zsarnokától várható „áldások” számbavétele.⁶ A filozófus király Utoposz nem Szókratész alakja, de nem is Hythlodaeusé. Szókratész ugyanis nem politikai módon, hanem egyenkénti meggyőzéssel próbálta meg az athéni polgárokat meggyőztetni. „Ifjakat és öregeket” igyekezett meggyőzni

⁵ Platón 1984, *Hetedik levél* 326b és *Állam* 473d.

⁶ Xenophón 2003, *Hierón*.

a lelkük jobbá tételéről.⁷ Ezzel szemben Platón *Állama* és Utoposz politikai reformja az intézmények olyan alakítása, amely az embereket is – a környezetükhöz való alkalmazkodás révén – megjavítja.

Számtalan *Utópia*-értelmezés létezik: az *Utópia* paradigma⁸ vagy gyakorlati reform,⁹ középkorias¹⁰ vagy modern,¹¹ komoly¹² vagy játékos¹³, platonista, arisztotelianus, cicerói és augusztinianus. A „katolikus utópia” volt az uralkodó értelmezés sokáig, amit csak a kommunista országok és a nyugati egyetemi marxizmus „protokommunista utópia” értelmezése tört meg némi-
leg 1935 után.¹⁴ Az *Utópia* értelmezésében ma két fő irányzat látszik elkülönülni. Az ortodox szerint platonista¹⁵ vagy protokommunista¹⁶ írás, a mesélő Hythlodaeus (1) Morus Utopia melletti véleményét fejezi ki, és (2) a leírás a tökéletes közösség képe kíván lenni. Ennek az értelmezésnek köszönhetően lett az utópia egy műfaj és gondolkodásmód megnevezése. Azonban nem egyértelmű, hogy Utopia egy tökéletes közösség lenne, egy platonista ideál, sem az, hogy Morus egyetért-e Utopia berendezkedésével. A Frederick Seebohmtól¹⁷ eredő és a Sturtz által elterjesztett *Utópia*-értelmezés szerint a mű egy reneszánsz irodalmi alkotás.

⁷ Platón 1984, *Szókratész védőbeszéde* 30a–b.

„Úgy vélem, ilyesvalaminek rendelt az isten a város számára engem, aki benneteket külön-külön ébresztgetni, buzdítani és korholni egész nap soha meg nem szűnök, hanem a nyakatokon ülök.” (30e–31a.)

⁸ Vö. Herbrüggen 1977.

⁹ Kautsky 1950 és 1959.

¹⁰ Duhamel 1977.

¹¹ Logan 1983.

¹² Uo. és Johnson 1969.

¹³ Berger 1965; Allen 1971 és 1976.

¹⁴ Chambers 1958.

¹⁵ Toynbee 1972, 497; Trevor-Roper 1985; Sturtz 1964; Write 1982; Bradshaw 1984.

¹⁶ Kautsky 1951 és 1959; Hexter 1965a, b és 1971.

Ugyanennek enyhébb, Morust radikálisnak ábrázoló megfogalmazása: Todd 1987; Baker 1996; Schwartz 1989; Halpern 1991; Knapp 1992.

¹⁷ Seebohm 1986.

Az *Utópia* e korábbi értelmezése szétporladt az elmúlt évtizedekben,¹⁸ és a hetvenes-nyolcvanas években egy olyan, Quentin Skinner¹⁹ által „új ortodoxiának” nevezett értelmezés lett az uralkodó, amely szerint az *Utópia* irónia, lukianoszi szatirikus írás,²⁰ és Utopia leírása nem Morus egyetértő véleményét fejezi ki, hanem e politikai reform elutasítását. A mai uralkodó értelmezés a More és Hythlodæus nevű szereplők és az I. könyv dialógusa kétértelműségeit, a filozófus király reformjai és Utopia intézményei leírásának iróniáját a II. könyvben hangsúlyozza. Ezzel szemben Skinner védelmezi a régi ortodoxiát – amely szerint az *Utópia* egy platonista eszmény leírása –, azt állítva, hogy Morus egy utópiát javasol, a kommunizmust az *optimus status reipublicæ*ként, ami a reneszánsz állandó témája volt. Azonban Skinner eltekint az *Utópia* és a korábbi *de optimo statu reipublicæ* művek műfaja közti eltéréstől. Az Utopia megvalósíthatósága ellen nyilatkozó²¹ More nevezetű beszélő képviseli a *virtus vera nobilitas est* humanista pozíciót, ami Skinner szerint az *Utópia* lényege, azonban Hythlodæus túlmegy ezen, és a magántulajdon megszüntetését is az optimális politikai közösség feltételének tekinti, nem csak az erényeket. Az *Utópia* platonistakénti értelmezése azt feltételezi, hogy Morus szerint lehetséges egy evilági, büntől, romlottságtól és változástól mentes berendezkedés, azonban a legjobb államforma Platón és Arisztotelész szerint a nevelésnek, az ember jobbá tételének eredménye, aminek nincs szerepe Utopiában. Skinner ugyanakkor vitatkozik Hexter, Sturtz és Hansot hagyományos értelmezésével is, amely szerint az *Utópia* egy keresztény platonista mű, mivel úgy véli, nem a keresztény szerzetesi eszmény. Hexter szerint Utopia bemutatása közel áll ahhoz, ahogyan Gratianus leírta a természeti törvényt, az ember természetéből fakadó helyes éle-

¹⁸ Sylvester–Marchadour 1977; O'Brian 1992.

¹⁹ Skinner 1987.

²⁰ Wooden 1972; Traugott 1961; Heiserman 1963; Elliott 1963; Johnson 1969.

²¹ „Alig remélem”. Morus 1989, 142.

tet, cselekvést: mindenki dolgozik, köztulajdon van, mindenkit ugyanaz a szabadság illet meg, a talált javakat visszaszolgáltatják, ellenállnak az erőszaknak.²² Morusnak az *Utópia* végén tett megjegyzése a közösségi tulajdon ellen Hexter szerint nem komoly, hanem ironikus²³ – míg az azt megelőző leírást komolyként és őszinteként értelmezi; másrészt feltételezi, hogy Hythlodaeus Morus hangja.²⁴ De Hythlodaeus elítéli a nemesiséget, ragyogást, nagyságot, míg Morus a korabeli levelében nem. Hexter szerint Morus radikális humanista, az *Utópia* Erasmus *Keresztény fejedelméhez*²⁵ és nem *A balgaság dicséretéhez*²⁵ hasonlatos, és Morus Utopiát megvalósítható eszménynek tekintette, Utoposzt a bölcs filozófus-reformer király példájának. A reformer Morus-képet leginkább Erasmus Ulrich von Huttenhez írt levele támogatja: „Kiadta az *Utópiát*, hogy megmutassa, mik okozzák az állam bajait.”²⁶

Egy ennél visszafogottabb értelmezés szerint Utopia *optimus*, legjobb politikai közösség abban az értelemben, hogy a legjobb, amit a magára maradt ész elérhet, de nem keresztény állam. Az *optimus* nem tökéletes, de a lehetőségekhez képest a legjobb. Utopiában az emberek nem a tökéletes erkölcsiek, hanem a vágyaik miatt cselekszenek.²⁷

A vita akörül zajlik, hogy az *Utópia* az értelem jótékony uralmának leírása vagy az értelem uralmának ironikus képe. Az elmúlt évtizedek irodalmában uralkodó értelmezés szerint sem Morus, sem az *Utópia* nem utópista. Ez az értelmezés azt állítja, hogy az *Utópia* válasz Morus barátja, Erasmus *A balgaság dicséretére*, a filozófusok és más bölcsek ironikus leírására.²⁸ Ahhoz hasonlóan Utopia a filozófus király ironikus leírása, egy irreális

²² Farnell 2002.

²³ Hexter 1969.

²⁴ Allen 1976.

²⁵ Erasmus 1958 és 1987.

²⁶ Nichols 1962.

²⁷ Johnson 1971.

²⁸ Corrigan 1990.

világról szól, amit semmiképpen nem támogat Morus, akinek a véleményét nem a mesélő Hythlodaeus fogalmazza meg, hanem More. A mai *Utópia*-értelmezések Utopia leírását (az *Utópia* II. könyvét) a mű I. könyve alapján és az egész Morus-életmű összefüggéseiben elemzik, amibe nehezen illeszthető be az utópista Morus.

Az *Utópia* értelmezési vitájában Hythlodaeus és beszámolója hitelességének értelmezése döntő.²⁹ A műben megszólalók közül ő az egyetlen elképzelt személy. Sajat állítása szerint Vespucci „negyedik útja” során vetődött el Utopiába. Így megkérdőjeleződik a szavahihetősége, hiszen Vespucci csak három utazást tett. Peter Giles Hythlodaeust Odüsszeuszhoz hasonlítja, aki sokat tanult a csavargásai során, de ravasz csaló, hazudós (vö. Szophoklész: *Philoktétész*), ironikus alak.³⁰ A reneszánszban közhely volt, hogy Odüsszeusz hazudozó, csaló, ravasz. Hihetünk-e akkor Hythlodaeusnak? Morus figyelmezteti ezzel az olvasót és elválasztja magától Hythlodaeust? Hythlodaeus hasonlósága Odüsszeuszhoz arra utal, hogy az *Utópia* egyfajta mentális faló, és a hiszékeny olvasó úgy járhat, mint a trójaiak? Odüsszeusz bűne Hythlodaeusé is: a hübrisz. Odüsszeusz is felelőtlen a családjával, embereivel szemben – hét évig él Kalüpszónál, családi és egyéb kötelességeit feledve, miképpen Utopia is biztonságot nyújt Hythlodaeusnak, aki szintén elhagyta családját és kötelességeit érte. És hogy még bizonytalanabb legyen Hythlodaeus szavahihetősége, a szöveg nemcsak Odüsszeuszhoz, hanem a bölcsességet kedvelő Platónhoz is köti őt. Az igazságról tanító Platón hogyan kapcsolható össze a csalfa Odüsszeusszal? Komolyan vehető-e?

Bár Utopia leírása során Hythlodaeus a vallási rajongást bírálta, ő maga is rajongó volt, semmiféle engedményt nem tett a Morussal folytatott vitában. Udvariatlan, hosszan beszél, túloz, *ad hominem* érvel, kiélez, támad. Morus távolságtartását

²⁹ Sylvester 1977.

³⁰ Rudat 1981.

Hythlodaeustól az *Utópia* régebbi magyar fordítása visszaadta, míg az újabb magyar fordítása nem, a mai Morus-kommentárokban azonban fontos szerepet tölt be Hythlodaeus nevének értelmezése. Geréb László *Szavajátszónak* fordította a nevét, míg Kardos Tibor – talán az erős Kautsky-befolyás hatására – *Csupatűznek*.³¹ Hythlodaeus³² (Nonsenso) neve a görög *hythlos* (értelmetlen) és *daios* (cseles, ravasz) szavakból áll össze, míg keresztnéve, Raphael jelentése: Isten hírvivője. A neve hasonlatos Lukianosz mesemondójáéhoz, *Philopszeudészhoz* (Hazugságokat Kedvelő). Hythlodaeus alakja a szatírák Hány Jánosa (*alazon*). Ugyanakkor Erasmus *A balgaság dicséretében* a balga beszél igazat és bölcslet, válaszként Platónra. „Mert melyik állam vette valaha a törvényeit Platóntól vagy Arisztotelésztől?” Érnek-e ezek valamit a gyakorlatban? A „Balgaság szüli a városokat, birodalmakat, tisztségeket, a vallásügyet, a tanácsadó testületeket és bíróságokat. És teljeséggel a Balgaság játéka az egész emberi élet.”³³ *A balgaság dicsérete* szerint minden áldás a balgaságból ered és nem a bölcsektől – de akkor nem a balgára kell-e inkább figyelni? Ha Hythlodaeus – a filozófus – balga, de az elbeszélése, *Utopia* leírása ironikus, akkor komolyan vehető-e? Hythlodaeust mennyire vegyük komolyan: balgaságot beszél, ezért ne vegyük komolyan; vagy pedig balgaságot beszél, ezért figyeljünk inkább rá, mint a bölcsekre, ahogyan Erasmus tanította? Morus a *verisimilitude* módszerét használta.³⁴

A balgaság dicséretét 1509-ben egy hét alatt írta Erasmus, míg Morus vendége volt, aki nevének kétértelműségével a kortársak tisztában voltak.³⁵ A cím – *Moriae Encomium* – azt is jelenti, „Morus dicsérete”.³⁶ Meglehetősen meghökkentő, hogy

³¹ Morus 1941 és 1989.

³² Wilson 1992.

³³ Erasmus 1958, 79.

³⁴ Wegemer 1990b.

³⁵ A *Lear király* IV. felvonásában Gonzalo mondja: „No more! The text is foolish.”

³⁶ Huizinga 1957.

Erasmus így akarta megörökíteni a házigazdát.³⁷ More neve görögül balgát jelent (*Moros* – bolond), Hythlodaeus neve „értelmetlenségben jártas”. A balga és csalfa társalog az *Utópia* I. könyvében? Ha Hythlodaeus a hivatkozott Szókratészhez hasonlóan ironizál, akkor mi lehet a szándéka? Erasmus bölcs balgája azt mondja, mint Hythlodaeus: a bölcs távol marad a politikától. A keresztény hagyomány és a reneszánsz egyik kedvenc paradoxona volt, hogy a bölcs balga.³⁸ Ez lenne maga Morus? Hythlodaeus nem a képzetlen, egyszerű, tiszta szívű gyermeki bölcs balga, hanem a tanult balga, hiszen Platónnal ő ismertette meg Utopia népét. A balgaság ugyanakkor szabadságot is jelent a kellemetlen igazságok kimondására. Erasmus szerint csak a balgasága miatt tud élni az ember az abszurd világban: a balga nem bölcs, hanem inkább praktikus, a több tudás ugyanis nem feltétlenül jár együtt sem a sikerrel, sem a boldogsággal.

Az *Utópia* belehelyezése a retorikai hagyományba egy fontos értelmezési kérdést vet föl: Hol beszél Morus, mit akar mondani? Hexter szerint Morus Hythlodaeus a II. könyvben, és More az I. könyvben. Fox szerint Morus mindkettő, és a dilemmáit fejezi ki a párbeszéd. Hythlodaeus és More viszonya is tele van ellentmondásokkal, de maga Hythlodaeus is ingadozik: reformista és peszsimista egyszerre. Az *Utópia* polifonikus szerkezetű, mint Platón *Lakomája*, a reneszánsz számára az egyik legfontosabb műve, ahol nehéz eldönteni, melyik hang a legautoritatívabb, és mindegyik képvisel egy világképet. Az *Utópia* nem rendszeres értekezés. Nem homofonikus szöveg, amely egyenesen és következetesen fejt ki valamit. A stilisztikai elemek a bizonytalanságot segítik elő.

Az *Utópia* tele van kétértelműségekkel, csapdákkal, ezért is folyhat ma vita az értelmezése körül.³⁹ Morus Peter Gileshez írt

³⁷ Marius 1985.

³⁸ Littell 1966.

³⁹ Branham 1985; Barnes 1966; Bevington 1961; Coogan 1971; Heiserman 1963; Nagel 1973; Schoeck 1969; Wooden 1972; McCutcheon 1985; Stevens 1974.

1517-es levele szerint az *Utópia* tele van abszurdításokkal, fikcióval, és a szórakoztatás a célja. Az egyik legismertebb ilyen csapda a címe: egyszerre Eutopia (jó hely) és Utopia (seholy). A szöveg egy jó hely, vagy egy nem létező hely leírása? Az *Utópia* írásakor Morus a *Nusquama* szót használta Utopiára, ami inkább a második értelmét támasztja alá.

Az *Utópia* kétértelműségét⁴⁰ erősítik az I. és II. könyv ellentmondásai, a nevek, Utopia leírásának iróniája. Maga Hythlodaeus mondja Utopiáról, hogy nagyon abszurdan megalkotott, idegenül járkal benne, mulat a szokásokon és a neveken, mint például az Utopia – Eutopia szójátékon. Hythlodaeus, úgy tűnik, Utopia mellett áll, ugyanakkor a házassági szokásaikat nevetségesnek tartja. Utopia folyóját *Anydrusnak*, Szárazfolyónak, királyát *Ademusnak*, Népnélkülinek nevezik, a lakóit *achoriansnak*, hely nélküli népnek, a fővárosát *Amaurotumnak*, Árnyékvárosnak. Utopia hivatalnokai a *syphograntusok*, azaz buta öreg emberek, és *traniborok*, iszákosok. Maga Hythlodaeus is egyszer elválasztja magát Utopiától, amikor azt mondja, hogy csak leírni akarja, de nem megvédeni.

A *Menipposzban* a cinikus a dialógus során lassacskán elveszti a hirdetett mérsékletét a mérséklet melletti érvelése során, mint Hythlodaeus az *Utópia* I. dialógusában, ahol nem monologizálhatott zavartalan. Bár később Morus azt kívánta, bárcsak elégetnék a *Künikoszt* és *A balgaság dicséretét* a felforgató hatása miatt, az iróniát itt tanulta meg: azt a tapasztalatot, hogy ellentétes impulzusokat lehet egyidejűleg átélni, és ez a bizonytalan, kettős tapasztalás nem kell, hogy kétségbeeséshez vezessen. Mindkét lehetőség valóságának megtapasztalása jobb, mint szűk, egyoldalú tudással bírni, együgyűnek lenni csak egy nézőpont keretein belül. Bár a *III. Richárdban* a zsarnokhoz kapcsolta Morus a képmutatást, megtévesztést, az

⁴⁰ Perlette 1987; Helgerson 1986; Kessler 2002.